

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA YAZISI

During the Coronavirus Pandemic Period Examining Family Resilience by Mothers Risk Factors

Koronavirüs Pandemisi Döneminde Aile Dayanıklılığının Annelerin Risk Faktörlerine Göre İncelenmesi

Gülçin Karadeniz¹

Abstract:

Family resilience is defined as family members successfully coping with difficulties and developing with warmth, support and harmony. This structure can be affected by the forces, resources and processes of the individuals that make up the family. Current studies emphasize many risk factors that affect and force family dynamics with the introduction of the coronavirus pandemic into our lives. The results of these studies suggest that although the origin of worldwide anxiety is one, different families have different coping styles. Starting from this point, the aim of this study, which is planned, is to determine how families protect their health in the coronavirus pandemic, which is over one year. 580 married mothers participated in the study. Participants answered the demographic information form, Risk Factors Checklist and Family Resilience Scale. The findings obtained from the study are that family resilience shows significant differences between groups that entered the COVID-19 process with risk factors and groups that did not report any risk factors. This situation is considered as an indication that entering into a new obscurity with unresolved issues affects the dynamics more negatively.

Keywords: Family resilience, risk factors, mothers, COVID-19 Pandemics

¹PhD, İstanbul 29 Mayıs University, Department of Psychology, Faculty of Letters, İstanbul - Turkey, gulcinkaradeniz@gmail.com, Orcid Id: 0000-0002-3315-8635

Address of Correspondence/Yazışma Adresi: İstanbul 29 Mayıs University, Department of Psychology, Faculty of Letters, İstanbul - Turkey, E-mail: gulcinkaradeniz@gmail.com,

Date of Received/Geliş Tarihi: 02.02.2022, **Date of Revision/Düzeltilme Tarihi:** 05.09.2022, **Date of Acceptance/Kabul Tarihi:** 13.10.2022, **Date of Online Publication/Çevrimiçi Yayın Tarihi:** 06.12.2022

Citing/Referans Gösterimi: Karadeniz, G. (2022). During the Coronavirus Pandemic Period Examining Family Resilience by Mothers Risk Factors, *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology*, 4(4): 352-360

© 2022 The Author(s). Published by Cyprus Mental Health Institute / Cyprus Turkish Journal of Psychiatry and Psychology (www.ktpdergisi.com). This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 license which permits use, sharing, adaptation, distribution and reproduction in any medium or format, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes. <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Öz:

Aile dayanıklılığı, aile üyelerinin zorluklarla başarılı bir şekilde baş ederek sıcaklık, destek ve uyum ile gelişmeleri olarak tanımlanmaktadır. Bu yapı, aileyi oluşturan bireylerin güçlerinden, kaynaklarından ve süreçlerinden etkilenmektedir. Güncel araştırmalar koronavirüs pandemisinin hayatımıza girmesiyle aile dinamiklerini etkileyen ve zorlayan birçok risk faktörüne vurgu yapmaktadırlar. Bu çalışmaların sonuçları dünya çapında yaşanan kaygının kökeni bir olsa da farklı ailelerin farklı baş etme tarzları olduğunu düşündürmektedir. Bu noktadan çıkışla, planlanan bu çalışmanın amacı, bir yılı dolan koronavirüs pandemisinde ailelerin sağlıklarını ne şekilde koruduklarının belirlenmesidir. Araştırmaya, evli olan 580 anne katılmıştır. Katılımcılar; demografik bilgi formu, Risk Faktörlerini Tarama Listesi ve Aile Yılmazlık Ölçeği'ni cevaplamışlardır. Araştırmadan elde edilen bulgular COVID-19 sürecine risk faktörleri ile giren gruplarla risk faktörü bildirmeyen gruplar arasında aile dayanıklılığının anlamlı farklar gösterdiği yönündedir. Bu durum bir kez daha çözülmemiş meselelerle yeni bir bilinmezliğin içine girmenin dinamikleri daha da olumsuz etkilediğinin göstergesi olarak düşünülmektedir. Ailenin kendini iyileştirme gücünden yola çıkarak sosyal politikalar üretmek öncelikli mesele olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Aile dayanıklılığı, risk faktörleri, COVID19 pandemisi

Giriş

Dayanıklılık; risk faktörlerine karşı direnebilmek, sistemin varlığını, gelişimini, işlevini koruyabilmek ve bu zorluklar karşısında olumlu adaptasyonu sağlayarak uyumu sürdürmek olarak tanımlanmaktadır (Luthar ve ark., 2000; Masten, 2018; Walsh, 2016). Aile dayanıklılığı ise, aile üyelerinin zorluklarla başarılı bir şekilde baş edebilmesi ve sonuç olarak da sıcaklık, destek ve uyum sağlayarak gelişmeleri olarak tanımlanmaktadır (Black ve Lobo, 2008).

Patterson (2002), bu kavramı, ailelerin zorluklara ve risklere rağmen sağlıklı bir şekilde işleyişlerini sürdürme gücü olarak özetlemiştir. Aile dayanıklılığı, risk faktörleri ve koruyucu faktörler olmak üzere iki temel bağlamda ele alınmaktadır. Benzie ve Mychasiuk (2009), dayanıklılığın koruyucu faktörlerle artarken, risk faktörlerinden dolayı engellendiğini belirtmişlerdir. Risk faktörleri olumsuz sonuçların oluşma olasılığını arttırırken; koruyucu faktörler ise risk faktörleri ve olumsuz sonuçlar arasındaki tahmin edici ilişkiyi değiştirmek için risklerle etkileşim içinde olup, olumsuz sonuçların oluşma olasılığını azaltmaktadırlar (Mackay, 2003). Walsh (2002), risk faktörlerinin tüm aileyi etkilediğini aynı zamanda da hem bireyi hem de tüm aileyi iyileştirici rolü olduğunu vurgulamaktadır.

Krizlerin, zorlukların tüm aileyi etkileyebildiği ancak belirli aile süreçlerinin hem bireyi hem de tüm aileyi iyileştirici rol oynadığını alan yazında yer almaktadır

(Walsh, 2020). Koronavirüs pandemisi de sağlamlığı ve uyum süreçlerini etkileyen risk faktörlerinden birisi olarak düşünülebilir. Koronavirüs pandemisinin ilk dönemini içeren çalışmalar incelendiğinde (Örn: Reger ve ark. 2020, Thunström ve ark. 2020, Xiao ve ark. 2020) aile dinamiklerini etkileyen ve zorlayan birçok veri bulunmaktadır. Çalışmalar özellikle annenin dayanıklılığına vurgu yapılmaktadır (Decker ve ark., 2021). Dünyada yaşanan kaygının kökeni bir olsa da farklı ailelerin farklı baş etme tarzları olduğu ve ailenin kendisini iyileştirme, geliştirme gücü olduğunu düşündürmektedir. Ancak bu araştırmalarda çalışma gruplarının daha önceden maruz kaldıkları risk faktörlerine yönelik bir tarama bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı, bir yılı dolan koronavirüs pandemisinde, sürece risk faktörleri ile giren ve hayatında risk faktörü olmayan annelerin ailelerinin dayanıklılıklarının ne yönde farklılaştığının belirlenmesidir.

Yöntem**Örneklem**

Araştırmanın çalışma grubunu, İstanbul il sınırlarında ikamet eden evli anneler (n= 580) oluşturmaktadır. Katılımcılara yönelik demografik bilgiler Tablo 1'de belirtildiği şekildedir.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgiler

Değişkenler	(n = 580)		
	N	%	
Aile yapısı	Çekirdek aile	367	63,3
	Geleneksel aile	213	36,7
Çalışma durumu	Mavi yakalı çalışan	101	17,4
	Beyaz yakalı çalışan	217	37,4
	Beyaz yakalı yönetici	122	21,0
	Ev hanımı	140	24,1

Mezun oldukları okul	Okur yazar olmayan	4	,7
	İlkokul/ İlköğretim/ Ortaokul	79	13,7
	Lise ve dengi okul	82	14,1
	Önlisans	5	,9
	Lisans	211	36,4
	Lisan üstü	199	34,3
Ekonomik durum	Gelir giderinden az	320	55,2
	Gelir giderine denk	164	28,3
	Geliri giderden fazla	96	16,6
Çocuk Sayısı	Tek çocuklu	173	29,8
	2 çocuklu	131	22,6
	3 çocuklu	127	21,9
	4 çocuklu	129	22,2
	5 ve üzeri çocuğu olan	20	3,4
Anne yaş ort: 35,29	Yaş ranjı: 22-60	Evlilik yılı ort.: 13,96	

Ortalama: Ort.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak hazırlanan elektronik formun ilk kısmında katılımcılara çalışma hakkında bilgilendirme yapılan ve izinleri istenen onam formu yer almıştır.

Onam formunu okuyup kabul eden katılımcılar, ilk olarak demografik bilgi formunu cevaplamışlardır. Formda, kendilerine (yaş, medeni durum, öğrenim durumu, meslek, sosyoekonomik düzey), çocuğuna/çocuklarına ve ailelerine dair sorular yer almıştır. Ayrıca katılımcılar, Risk Faktörlerini Belirleme Listesi'ni ve Aile Yılmazlık Ölçeği'ni doldürmüşlerdir.

Aile Yılmazlık Ölçeği (AYÖ), Kaner ve Bayraklı (2010) tarafından, anne ve babaların yılmazlık algılarını değerlendirmek üzere geliştirilmiştir. Mücadelecilik alt boyutu, güç koşullarla mücadele edebilme, zorlukların üstesinden gelebilme, olumsuz koşullara rağmen ayakta kalabilme ve risk alabilme gücüyle ilgili olan onyedim maddeyi içermektedir. Öz-Yetkinlik alt boyutu, bireylerin yaşamını etkili şekilde sürdürebilmesi için gerekli özellikleri ile ele alan dokuz maddeden oluşmaktadır. Yaşama bağlılık alt ölçeği ise, yaşama olumlu bakışı ve yaşama olumlu katılımı ifade eden sekiz maddeyi içermektedir. Üç maddeden oluşan kontrol alt ölçeği ise, bireyin yaşamını kontrol edebilmesini değerlendirmeyi amaçlamaktadır (Kaner ve Bayraklı, 2010). Ölçeğin Cronbach alfa katsayıları 0.54-0.91; iki yarı güvenilirlik katsayıları 0.53-0.87 ve test-tekrar test güvenilirlik değerleri 0.33-0.80 arasında değişmekte olup tümünde anlamlıdır (Kaner ve Bayraklı, 2010). Mücadelecilik, öz-yetkinlik-yaşama bağlılık ve kontrol alt boyutları için annelerden alınan veriler üzerinde analiz yapıldığında Cronbach alfa katsayıları sırasıyla .90, .70, .87, .43 olarak saptanmıştır. Bu araştırmanın örneklemini için ölçeğin toplam puan üzerinden cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .95, Mücadelecilik alt boyutu için .93, kontrol boyutu için .74,

yaşama bağlılık alt boyutu için .88, öz-yetkinlik alt boyutu içinse .85 olarak saptanmıştır.

Çalışmada, Terzi (2006), tarafından geliştirilen Risk Faktörlerini Belirleme Listesi de kullanılmıştır. Bu liste üç risk alanını saptamaya yönelik otuz sorudan oluşmaktadır. Bu alanlardan Bireysel alan; kronik bir hastalığa sahip olma, güvensiz bağlanma, sosyal ilişkilerde beceri yetersizlikleri, madde kullanımı, davranım bozukluğu, bilişsel dil alandaki zedenlenmeleri ve kendine güvenin az olması durumlarını, Aile alanı; anne/babanın uyuşturucu kullanması, ailede şiddet görme, ebeveyn çatışmaları, yetersiz ebeveynlik sergileme ve buna bağlı durumları, Toplumsal alan ise; düşük sosyoekonomik düzey, doğal afet durumları, akran reddi ve göç gibi durumları içermektedir.

Verilerin Toplanması/İşlem

Araştırmaya T.C. Maltepe Üniversitesi Etik Kurul'undan gerekli izinler alınarak başlanmıştır (2021/15-03). Katılımcılara kartopu tekniği kullanılarak ulaşılmıştır. Çalışma, annelere verilen "Çocuklarda Psikolojik Sağlık" konulu seminer sonunda araştırmadan bahsedilmesi, kartopu yönteminin anlatılması ve linkin paylaşılması ile başlatılmıştır. Veri toplama süreci Google dökmanlarda yer alan online veri toplama sistemi kullanılarak yürütülmüştür.

Bulgular

Araştırma verilerinin analiz sürecinde, öncelikle veriler katılımcı ve değişken düzeyinde düzenlenmiş ve ayıklanmıştır. Bu işlemlerin ardından faktör analizleri ile ölçek yapısı ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra ilk olarak araştırma değişkenlerine ait tanımlayıcı analiz bulguları hazırlanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Kullanılan Ölçeğe Ait Tanımlayıcı Analiz Bulguları

Kullanılan Ölçek	N	EDD.	EYD.	Ort.	SS.
Aile Yılmazlık Ölçeği Toplam Puan	580	36,00	185,00	141,5379	23,11293
AYÖ Mücadelecilik alt boyutu	580	17,00	85,00	61,4362	12,46041
AYÖ Öz-yetkinlik alt boyutu	580	8,00	45,00	38,5983	5,09180
AYÖ Yaşama bağlılık alt boyutu	580	8,00	40,00	31,0000	6,38949
AYÖ Kendini kontrol alt boyutu	580	3,00	15,00	10,5034	2,57629

Aile Yılmazlık Ölçeği: AYÖ.

Araştırmada katılımcılara uygulanan risk faktörleri belirleme listesine verilen cevapların dağılımı ise Tablo 3'te belirtildiği üzeredir. Katılımcıların %28'i (n= 167) ailesel risklere maruz kaldıklarını, %2,9'u (n=17)

toplumsal riske maruz kaldıklarını yine %2,9'u (n=17) hem bireysel hem toplumsal risklere maruz kaldıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 3. Katılımcıların Maruz Kaldığını Belirttiği Risk Faktörlerine Ait Gruplar

Katılımcıların Belirttikleri Riskler:	(n = 580)	100
	N	%
Herhangi bir risk belirtmeyenler	145	25,0
Ailesel riske maruz kalanlar	167	28,8
Hem bireysel hem de ailesel risklere maruz kalanlar	131	22,6
Bireysel riske maruz kalanlar	103	17,8
Toplumsal riske maruz kalanlar	17	2,9
Hem bireysel hem toplumsal risklere maruz kalanlar	17	2,9
Toplam	580	100,0

Çalışmada, COVID 19 pandemi döneminde, aile dayanıklılığının risk faktörü belirten katılımcılar (%75, n=435) ve belirtmeyen katılımcılar (%25, n=145) arasında anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediğini saptamak için yapılan bağımsız gruplar t testi sonucunda, var olan risk faktörleri ile yaşamaya alışkın annelerle, hayatında risk faktörü olmayan annelerin aile dayanıklılığı toplam puan ve alt boyutları arasında anlamlı farklılaşmalar saptanmıştır.

Hayatında risk faktörü olmayan annelerin (X=147,86, SS=18,75) AYÖ toplam puanları, hayatında risk faktörleri tanımlayan annelerin (X=139,42, SS=24,04) AYÖ toplam puanlarından anlamlı bir şekilde yüksektir (p<.001). Risk faktörü belirtmeyen annelerin (X=63,91, SS=11,84) AYÖ mücadeleçilik alt boyutu puanları, risk faktörleri tanımlayan annelerin (X=60,61, SS=12,56) AYÖ mücadeleçilik boyutu puanlarından anlamlı bir şekilde yüksektir (p<.01). Yine risk faktörü belirtmeyen annelerin (X=40,00, SS=3,64) AYÖ öz-yetkinlik alt boyutu puanları, risk faktörleri tanımlayan annelerin (X=38,13, SS=5,41) AYÖ öz-yetkinlik boyutu puanlarından anlamlı bir şekilde yüksektir (p<.000). Risk faktörü belirtmeyen annelerin (X=32,82, SS=4,81) AYÖ yaşama bağlılık alt boyutu puanları, risk faktörleri tanımlayan annelerin (X=30,39, SS=6,73) AYÖ yaşama bağlılık boyutu puanlarından anlamlı bir şekilde yüksektir (p<.001). Risk faktörü belirtmeyen annelerin (X=11,13, SS=2,15) AYÖ kendini kontrol alt boyutu puanları, risk faktörleri tanımlayan annelerin (X=10,29, SS=2,67) AYÖ kendini kontrol boyutu puanlarından anlamlı bir şekilde yüksektir (p<.001).

Koronavirüs pandemisi döneminde, aile dayanıklılığının riske maruz kalmayan ve farklı risk gruplarına maruz kalanlar arasında bir farklılaşma yaratıp yaratmadığını incelemek amacıyla yapılan tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre; AYÖ toplam puanları gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma göstermektedir (p<.001). Bu anlamlı farklılaşma, hiçbir risk belirtmeyen annelerle (X=147,86, SS=18,75), hem bireysel hem de ailesel riskleri olan anneler arasındadır (X=139,30, SS=22,84). Risk faktörü belirtmeyen annelerin (X=63,91, SS=11,84) AYÖ mücadeleçilik alt boyutu puanları, ailesel risk faktörleri tanımlayan annelerin (X=59,28, SS=11,98) AYÖ mücadeleçilik boyutu puanlarından anlamlı bir şekilde yüksektir (p<.01). Yine risk faktörü belirtmeyen annelerin (X=40,00, SS=3,64) AYÖ öz-yetkinlik alt boyutu puanları, hem bireysel hem ailesel risk faktörleri tanımlayan annelerin (X=36,29, SS=9,163) AYÖ öz-yetkinlik boyutu puanlarından anlamlı bir şekilde yüksektir (p<.000). Risk faktörü belirtmeyen annelerin (X=32,82, SS=4,81) AYÖ yaşama bağlılık alt boyutu puanları, hem bireysel hem de toplumsal risk faktörleri tanımlayan annelerin (X=29,47, SS=7,93) AYÖ yaşama bağlılık boyutu puanlarından anlamlı bir şekilde yüksektir (p<.001). Risk faktörü belirtmeyen annelerin (X=11,13, SS=2,15) AYÖ kendini kontrol alt boyutu puanları, hem bireysel hem de ailesel risk faktörleri tanımlayan annelerin (X=10,01, SS=2,60) AYÖ kendini kontrol boyutu puanlarından anlamlı bir şekilde yüksektir (p<.001).

AYÖ puanlarının aile türüne göre bir farklılaşma sebebiyet verip vermediğini belirlemek için yapılan bağımsız t testi sonucunda, AYÖ toplam puanlarının anlamlı bir fark yarattığı tespit edilmiştir (p<.05). AYÖ toplam puanı

çekirdek ailelerde ($X=143,17$, $SS=21,70$), geniş ailelerden ($X=138,70$, $SS=25,16$) daha yüksek olarak saptanmıştır. Ayrıca AYÖ özyeterlilik alt boyut puanları arasında da anlamlı bir fark yarattığı tespit edilmiştir ($p<.05$). AYÖ özyeterlilik puanları çekirdek ailelerde ($X=38,93$, $SS=4,76$), geniş ailelerden ($X=38,02$, $SS=5,57$) daha yüksek olarak saptanmıştır. AYÖ kendini kontrol boyutu puanları arasında da anlamlı bir fark yarattığı tespit edilmiştir ($p<.05$). Çekirdek ailelerin puanları ($X=10,20$, $SS=2,45$), geniş ailelerden ($X=10,672$, $SS=2,63$) daha yüksektir.

AYÖ toplam ve alt boyut puanlarının annelerin yaşı ile ilişkisini incelemek üzere yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda annelerin yaşı arttıkça AYÖ toplam puanında ($p<.05$), AYÖ mücadelecilik alt boyutunda ($p<.05$) ve AYÖ kendini kontrol boyutu puanları arasında ($p<.05$) pozitif yönlü ve güçlü ilişkiler saptanmıştır. Bu örneklem için, annelerin yaşları arttıkça aile dayanıklılıklarının, mücadeleciliklerinin ve kendini kontrol etme becerilerinin arttığı saptanmıştır.

AYÖ puanlarının annelerin çocuklarının buldukları döneme göre bir farklılaşma yaratıp yaratmadığını incelemek üzere yapılan tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre; AYÖ toplam puanları gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma göstermektedir ($p<.001$). Bu anlamlı fark, ergen çocuklu annelerle ($X=149,53$, $SS=18,16$), küçük çocuklu anneler arasındadır ($X=139,14$, $SS=23,94$). Yine ergen çocuklu annelerin ($X=64,78$, $SS=9,90$) AYÖ mücadelecilik alt boyutu puanları, küçük çocuklu annelerin ($X=60,52$, $SS=12,90$) puanlarından anlamlı bir şekilde yüksektir ($p<.01$). AYÖ öz-yeterlilik alt boyutu puanları, ergen çocuklu annelerle ($X=40,26$, $SS=4,06$) küçük çocuklu anneler ($X=38,02$, $SS=5,33$) arasında puanlarından anlamlı bir şekilde fark göstermektedir ($p<.000$).

Risk faktörleri olsun olmasın tüm gruplarda gelirin giderden daha yüksek olduğu durumlarda aile dayanıklılığının yüksek olduğu ve geliri giderinden az grupla anlamlı fark oluşturduğu saptanmıştır ($p<.001$). Risk faktörü belirtmeyen çalışma grubunda, aile dayanıklılığı ile evlilik yılı arasında, aile dayanıklılığı ile yaşanan yer arasında ve anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Tartışma

Bu çalışmanın temel problemi, bir yılı dolan koronavirüs pandemisi döneminde “aile dayanıklılığı annelerde var olan risk faktörlerine göre bir fark göstermekte midir?” olarak kurgulanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak katılımcıların belirttikleri risk faktörleri gruplanmıştır. Çalışmanın sonucunda; aile yılmazlığının (AYÖ) hiçbir risk belirtmeyen annelerle, hem bireysel hem de ailesel riskleri olan anneler arasında farklılaştığı saptanmıştır. Risk belirtmeyen annelerin dayanıklılıkları, bireysel ve ailesel riskleri bir arada belirten annelerden daha yüksektir.

Çalışmada, risk faktörü tanımlamayan annelerin AYÖ Mücadelecilik alt boyutu puanlarının, ailesel risk faktörleri tanımlayan annelerden anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Mücadelecilik, zorluklarla baş ederken ve uyum sağlarken aktif bir rol üstlenmektir. Yaşam olaylarının katlanılması gereken bir yük ya da zorluk yerine, büyümek ve gelişmek için bir olanak olarak görülmesi mücadeleciliği yansıtmaktadır (Kobasa ve ark., 1982). Değişimin hayatın normal ve olumlu bir parçası

olduğu görüşünü içermektedir (Dervishalaj, 2015). Ailenin mücadele gücünün yüksek olması durumunda etkili problem çözme becerileri geliştireceği düşünülmektedir. Alanyazın incelendiğinde bulgular (Leipold ve Greve, 2009; Masten, 2018; Werner, 1996) erken dönemde risk faktörlerine maruz kalan bireylerin ilerleyen dönemde psikolojik dayanıklılıklarının artıma vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda, risk faktörleri tanımlayan bireylerin mücadele etme konusunda daha aktif olacaklarını bu yönde aile işlevlerini de etkileyecekleri düşünülmektedir. Ancak bu çalışmanın bulguları riskli gruplardan gelen annelerin aile dayanıklılığı mücadelecilik boyutunda daha düşük performans sergiledikleri yönündedir.

Çalışma grubunun %28,8'i ($n=167$) ailesel risk faktörleri belirtmişler, özellikle de yetersiz ya da aşırı otoriter ebeveynlik gördüklerini belirtmişlerdir. Bu bulgu, bireylerin büyük ölçüde “öğrenilmiş çaresizlik” yaşayarak mücadele etmektен vazgeçmeyi öğrendiklerini düşündürmüştür. Literatürde mücadeleciliğin temellerinin bireyin özyeterliliğinden etkilendiğine vurgu yapılmaktadır. Yine çalışma grubunun aşırı otoriter ebeveynlerle büyüdüklüklerine yaptıkları vurgu bu annelik ya da babalık stiline çocuklarının özyeterliliğini etkileyerek mücadeleciliği ruhu öldürdüğü şeklinde yorumlanabilir.

Bireysel risk faktörleri arasında çalışma grubunun % 17,8 ($n=103$) kronik hastalıkları olduğunu belirtmişlerdir. Kronik hastalıkları olan bireylerin benlik saygılarının diğer bireylere oranla düşük olduğu belirtilmektedir (Düzce-Çakmak, 2017). Psikolojik dayanıklılığa yönelik koruyucu faktörlerin başında benlik saygısı gelmektedir (Santrock, 2012). Ailenin işlevli olması için “değerli olma duygusu”nu yaşaması gerekmektedir, ancak benlik saygısı düşük üyeler tarafından kurulan ailelerin mücadele etme ruhunu geliştiremeyebilir. Aile içinde karşılıklı sevgi ortamı oluşturarak işlevselliği yükseltmek mücadele eden bir yapıyı desteklemek için temel oluşturabilir.

Yine ailedeki bireylerin duygularını paylaşması ve karşılık görmesi üyelerinin dinamiklerini güçlendirerek mücadeleciliği girişimleri destekleyebilir. Duyguların açığa çıkarılmaması psikolojik tehdit oluşturabilmektedir (Kuzucu, 2006). Bu durumda da risk faktörlerinin koruyucu faktörlere dönüşmesini yani aile dayanıklılığının etkisini düşürebileceği düşünülmektedir.

Ailesel faktörlerin bireyin davranışlarının olumlu ya da olumsuz sergilenmesi ile güçlü bir ilişkisi olduğu düşünülmektedir (Duncan ve ark., 2001). Problemler, aile bireyleri tarafından tanımlanabiliyor, konuşulabiliyorsa, çözüm önerileri sunulup, çözümü konusunda ortak karar alınabiliyorsa ve sonuçları aile içinde kimse suçlanmadan değerlendirilebiliyorsa sağlıklı bir aileden bahsedilebilir. Bu durumda, kişi fazla yük almaz ve mücadele etmektен ne tükenir ne de vazgeçip küser. Kapalı sistemlerde ise otorite vardır (Satir, 2001). Değişime onay verilmeyen ve otoritenin baskın olduğu sistemlerde aile işlevselliği korunamamaktadır (Durak ve Fışıoğlu, 2007). Bu durumun da mücadelecilik ruhuna zarar vereceği düşünülmektedir.

Alanyazında konu ile ilgili çalışmaların daha ziyade çocuğunda kronik hastalık olan ailelerle yürütüldüğü görülmektedir (Plumb, 2011; Duca, 2015; Kim ve ark., 2020). Bu araştırmaların sonuçları, aile dayanıklılığının annelerdeki stresi düzeylerini azaltıcı etkisine dikkat çekmektedir. Suzuki ve arkadaşları (2018) aile

dayanıklılığının, gelişimsel bozukluğun şiddetiyle annenin psikolojik stres düzeyi arasında düzenleyici rolü olduğunu saptamışlardır. Elbette bu noktada bireylerin sürekli ve durumluluk kaygılarının belirlenmesi önemli bir noktayı aydınlığa kavuşturabilir ilerde yürütülmesi planlanan çalışmalarda stres düzeyleri de değişken olarak araştırmalara eklenebilir.

Mücadele etme boyutunda kültürel olarak problem çözme becerilerinin ne şekilde ele alınıp desteklendiği de unutulmamalıdır. Özellikle kadının daha az girişken daha çok aileye bağımlı olması beklenen kültürde yetişenlerin baş etme becerilerinde zorlanabilecekleri düşünülmektedir. Bu durumun da psikolojik dayanıklılığı etkilemesi muhtemeldir. Ebeveyn çocuk yetiştirme tutumlarının izleri düşünüldüğünde ailesel risklerle kendi ailesini kuran bireyin kurallara uymayı ve beklemeyi öğrendiği için mücadele etmekten vazgeçebileceği var olana uyum sağlayarak dengede kalabileceğini düşüneceği yine bu tür ailesel risklerle yetişen bireylerin özyeterliliklerinin de düşük olduğu için mücadele etmekten kaçınabildikleri düşünülmektedir.

Çalışmada, risk faktörü belirtmeyen annelerin AYÖ Öz-yeterlilik alt boyutu puanları, hem bireysel hem ailesel risk faktörleri belirten annelerin puanlarından anlamlı bir şekilde yüksektir. Risk faktörleri ne karşın uyumu bozmadan dayanıklılığı korumada kendini yeterli hissedilenlerin başa etme becerilerini geliştirdiğine dikkat çekilmektedir (Iwaniec, 1997; Masten ve Coastworth, 1995). Çalışmada elde edilen anlamlı farklılaşmaya motivasyon kaybının neden olabileceği düşünülmektedir. Özyeterlilik alanında kendini yeterli bulanlar yüksek motivasyonlu ve psikolojik dayanıklılığı yüksek bireylerdir (Chowdhury ve Shahabuddin, 2007).

Araştırmada, katılımcılar, ailesel risk faktörü olarak ebeveynlerinin aşırı otoriter ve baskıcı tutumlarını bildirmişlerdir. Kim ve Kim'in çalışmaları doğrultusunda (2008) ebeveynliğin denetim boyutunun eleştirisi ve ikaz ile şekillendiği durumlarda yetişen bireylerin bir süre sonra beklemeye alıştığı ve dıştan denetimli hale geldiği bunun da özyeterliliği düşürdüğü düşünülmektedir. Yüksek içsel denetim odağına sahip bireyler, davranışları üzerinde daha fazla denetime sahiptirler ve çabalarının daha fazla başarı getireceğine inanırlar (Rotter, 1966; Şahin ve ark., 2009). Bu inancın da yapıcı çözümler üretmek risk faktörlerini koruyucu faktörlere dönüştürmeye zemin temel hazırlayacağı düşünülmektedir.

Bu örneklem için, AYÖ yaşama bağlılık alt boyutu puanları arasındaki fark, risk faktörü olmayanların lehinedir. Bireysel ve toplumsal risk faktörlerini birlikte tanımlayan annelerin puanları risk bildirmeyen gruptan anlamlı şekilde düşüktür. Yaşama bağlılık, bireylerin başlarından geçen durumlara aktif olarak katılımlarını ve onlardan anlam çıkarmalarını içermektedir (Failla ve Jones, 1991). Bu bağlılık, diğer bireylere, aktivitelere, durumlara karşı içten bir ilgi, merak ve katılım ile tanımlanmaktadır (Kardum ve ark., 2012). Black ve Lobo (2008) dayanıklı ailelerin özelliklerini, koruyucu ve iyileştirici faktörler bağlamında ele almışlardır. Onlara göre yaşama bağlayacak etkililer aileleri güçlendirir ve dayanıklı kılar. Yaşama bağlı olan bireyler, kendilerine ve hayatlarındaki diğer bireylere olan yatırımlarından dolayı kolay kolay pes etmezler (Kobasa ve ark., 1982). Üyeler arasında uyum, aile üyelerince paylaşılan maneviyat duygusu, rollerde esneklik, açık ve net iletişim, finans yönetimi, hem günlük aktivitelerde hem de boş zaman

aktivitelerinde kaliteli zaman geçirme, sabit rutinler, sosyal destek, bireysel, ailevi ve toplumsal bağların varlığı ve ulaşılır olması gibi özelliklerin yaşama bağlılığı arttırdığı vurgulanmaktadır (McCubbin ve McCubbin, 1988). Bu etkinliklerin, iyimserliği ve olumlu bakış açısını harekete geçirerek dayanıklılığı güçlendireceği düşünülmektedir.

Toplumsal bir risk faktörü olan COVID-19 salgınıyla birlikte bahsi geçen etkinliklerin çoğunun sekteye uğraması ya da başka formlara bürünmeleri uyum sürecini etkilemiştir. Koronavirüs pandemisi döneminde, özellikle kronik hastalığı (bireysel risk faktörü) olanların daha fazla tedirgin oldukları ve etkinliklerinin daha da sınırlandığını bilinmektedir. Bu durumun da yaşama bağlılık alt boyutunu etkilediğini düşünülmektedir. Karal ve Biçer (2020) salgın hastalık dönemlerinin insanları sınırlandırdığına bunun da tedirginlik, korku ve endişe yarattığına dikkat çekmektedirler.

Çalışma sonuçları, gelir kaybı, ekonomik zorluk gibi toplumsal risk faktörleri ile mücadele edenlerin bu durumdan daha fazla etkilendiklerini göstermektedir. Bu bulgu Mullin ve Arce'nin (2008) çalışmalarında bildirdikleri "yoksulluk aile dayanıklılığını olumsuz olarak etkilemektedir" ifadesi ile örtüşmektedir.

Alanyazında özellikle toplumsal risk faktörleri söz konusu olduğunda sosyal destek kaynaklarının önemi vurgulanmaktadır (Orthner ve ark., 2004). Ancak kısıtlamalar özellikle hastalığın bulaşıcı etkisi ile bireyler çok yakınları ile görüşmemiş ve sosyal destek kaynakları da iyice sınırlanmıştır. Walsh (2006, 2012) çalışmasında komşulardan, sosyal kuruluşlardan yardım isteme konusuna değinmektedir. Ancak pandemi kısıtlamalarının buna izin vermediği düşünülmektedir.

Alanyazında tüm risklere rağmen pozitif bakış açısının korunarak aile içi minik kutlamaların atlanmadan yapılmasının maneviyat üzerinde önemli bir rolü olduğuna vurgu yapılmaktadır. Aile uyum ve bağlılığını destekleyen bu etkinliklerin, sosyal izolasyon süreciyle beraber gelen stres faktörlerine karşı hem çocuklar hem de yetişkinler için hafifletici rol oynayabileceği düşünülmektedir (Behar-Zusman ve ark., 2020).

Werner (1990), olumlu duyguları ifade etmenin ve olumlu ebeveynlik davranışlarında bulunmanın annenin olumluluğunu yansıttıklarını ve bu iki faktörün ailelerin dayanıklılığında önemli bir rol oynadıklarını açıklamıştır (akt. Goodlett ve ark., 2017). McCubbin ve McCubbin (1996), sıcaklık, duyarlılık ve iletişimle tanımlanan açıklayıcı-otoriter tutumunun aile uyumuna olumlu bir etkisinin olduğunu ve böylece düşük gelirli ailelerde dayanıklılığı arttırabildiği ortaya koymuşlardır. Hoffman ve Youngblade (1998), farklı sosyoekonomik gruptan gelen anneler üzerine yaptıkları çalışmalarında; orta sınıftan gelen annelerde depresif duygudurum ile açıklayıcı-otoriter ebeveynlik davranışları arasında ebeveynliğe bağlılığın düzenleyici bir rol oynadığını ancak bu ilişkinin işçi sınıfından gelen annelerde gözlenmediğini açıklamışlardır. Serebral Palsi'li ve Otistik çocukların anneleri üzerine yapılan bir çalışmada, annelerin ebeveynlik stresleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur (Gülaldı, 2010). Yapılan bir çalışmada Covid-19 salgınından önce ve sonra yeni annelerin hayatlarındaki anlamın varlığı ve arayış düzeyleri karşılaştırılmıştır (Chasson ve ark., 2021). Covid-19 salgınından önce anneler, hayatlarındaki

anlamın olduğunu ve bebeklerinde daha yüksek sıcaklık; pandemi sırasında ise anneler hayatlarında bir anlam arayışı içerisinde olduklarını ve bebeklerini daha nüfuz edici algıladıklarını bildirmişlerdir.

Risk faktörü belirtmeyen annelerin AYÖ kendini kontrol alt boyutu puanları ise, hem bireysel hem de ailesel risk faktörleri tanımlayan annelerden anlamlı bir şekilde yüksektir. Kontrol etme kapasitesi bireyin uyumu için temeldir. Bu durum onun duygusal uyarıcılara dikkatini ve uyarıcının anlamını bilişsel olarak değiştirmesini içermektedir (Ochsner ve Gross, 2005). Aile dayanıklılığı, aile işlevselliği ve ebeveynlik davranışları arasında bir ilişki olduğu bilinmektedir (Costigan ve ark., 1997). Smith (2017), ebeveynlerde yüksek kontrol ile olumlu ebeveynlik davranışları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Kontrol alt boyutunda yüksek olan annelerin, duyarlılık puanlarının da yüksek olduğu ve bunun sonucunda çocuklarının duygusal erişilebilirlikte yüksek olduğu ortaya konmuştur (Johnson, 2015). Çalışma grubunun özellikle ailesel risk faktörü olarak ebeveynlerinin aşırı otoriter tutumlarına vurgu yaptığı düşünüldüğünde AYÖ kendini kontrol alt boyutu puanlarının anlamlı olarak farklılaşma yaratmasının nedeninin bireyin rol modellerinden algıladığı ebeveynlik olabileceği düşünülmektedir.

Ayrıca Johnson ve McMahan (2008), düşük düzeyde kontrol bildiren ebeveynlerin; ebeveynlik yeterliliği, öfke ve sınır koymada zorluk şüpheleriyle ilişkili olan problematik uykuya bağlantılı düşüncelerinin olduğunu ifade etmiştir. Ebeveyn davranışlarının risk faktörlerine karşı koruyabileceği ve sonuç olarak da dayanıklılığı arttırabileceği bilinmektedir (Conger ve Conger, 2002; McCubbin ve McCubbin, 1996). Durumun nesiller arası aktarımının da önlenmesi için ebeveynlere verilecek eğitimlerin büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, yürütülen veli akademilerinin devam ettirilmesi ancak katılımcı sayısının artırılmasına yönelik saptamaların yapılması önerilmektedir.

Aile dayanıklılığı bir çıktı olmamakla birlikte (Rutter, 1999), patolojiyi ve işlevsizliği azaltarak, iyi oluşu ve işlevselliği arttırmaktır (Luthar ve ark., 2000). Bu durum bir kez daha çözülmemiş meselelerle yeni bir bilinmezliğin içine girmenin dinamikleri daha da olumsuz etkilediğinin göstergesi olarak düşünülmektedir. Bireylerin evlilik yolunda adım atmadan önce kişisel destek almaları teşvik edilmeli ve aile yaşam döngüsünde farklı bir evreye geçmeden önce kendilerini

güçlendirmelerinin önemi açıklanmalıdır. Bu bağlamda, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve yerel yönetimler tarafından yürütülen kıymetli çalışmaların artması için daha çok terapi yapma yetkinliği olan klinik psikolog istihdamı sağlanmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, yüksek lisans ve doktora düzeyinde açılacak gelişimsel travmaları içeren bir dersin varlığının da alana kıymetli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmada, aile dayanıklılığına katkı sağlayabilecek bireysel faktörlerden sadece risk faktörlerine değinilmiştir. Daha sonra yapılması planlanan çalışmalarda Benzies ve Mychasiuk' in (2009) belirttiği diğer değişkenlerin (kontrol algısı, duygu düzenleme, düşünce sistemleri, etkili baş etme mekanizmaları, eğitim ve beceri seviyesi, sağlığı, mizaç vb.) ele alınmasının aile dayanıklılığı kavramını daha iyi açıklamamıza yardım edeceği düşünülmektedir. Ayrıca aile dayanıklılığı kavramının farklı aile yapılarında (koruyucu aile, tek ebeveynli aileler vb.) ele alınıp incelenmesinin alan yazına kıymetli katkılar sağlayacağına inanılmaktadır.

Çalışma, annelerin verdikleri cevaplarla sınırlıdır. Bundan sonra yürütülecek olan çalışmalarda çiftlerle çalışılması ve bu çiftlerin aile yaşam döngüsünde eşit sayılarda olacak şekilde örneklemin oluşturulması önerilmektedir.

Beyannameler

Etik Onay ve Katılma İzni

Araştırma gerçekleştirilmeden önce yazar tarafından Maltepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 28.05.2021 Tarihli 2021/15-03 Karar numaralı etik kurul izni alınmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Yayın İzni

Uygulanamaz.

Veri ve Materyallerin Mevcudiyeti

Uygulanamaz.

Çıkar Çatışması

Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Finansman

Uygulanamaz.

Yazar Katkıları

GK verileri analiz etmiş ve yorumlamış, kavramsal çerçevenin oluşmasını sağlamıştır. Tüm yazarlar makalenin son halini okumuş ve onaylamıştır.

Kaynaklar

Behar- Zusman, V., Chavez, J.V. ve Gattamorta, K. (2020). Developing a measure of the impact of COVID- 19 social distancing on household conflict and cohesion. *Family Process*, 59(3), 1045- 1059.

Benzies, K. ve Mychasiak, R. (2009). Fostering family resiliency: A review of keyprotective factors. *Child & Family Social Work*, 14, 103-114.

Black, K. ve Lobo, M. (2008). A conceptual review of family resilience factors. *Journal of Family Nursing*, 14(1), 33-55.

Chowdhury, S. M. ve Shahabuddin, M. A. (2007). Self-efficacy, motivation and their relationship to academic performance of Bangladesh College Students, *College Quarterly*, 10(1), 1-9.

Conger, R. D. ve Conger, K. J. (2002). Resilience in midwestern families: Selected findings from the first decade of a prospective, longitudinal study. *Journal of Marriage and Family*, 64(2), 361-373.

Costigan, C. L., Floyd, F. J., Harter, K. S. M. ve McClintock, J. C. (1997). Family process and adaptation to children with mental retardation: Disruption and resilience in family problem-solving interactions. *Journal of Family Psychology*, 11, 515-529.

Decker, K. M., Thurston, I. B., Howell, K. H., Hasselle, A. J. ve Kamody, R. C. (2021). Associations between profiles of maternal strengths and positive parenting practices among mothers experiencing adversity. *Parenting*, 21(1), 1-23.

- Duca, D. S. (2015). Family resilience and parental stress: the effects on marital relationship in the context of a child diagnosed with an autism spectrum disorder. *Analele Ştiinţifice ale Universităţii Alexandru Ioan Cuza «din Iaşi. Psihologie*, (1), 71-90.
- Duncan, G.J., Boisjoly, J. ve Harris, K.M. (2001). Sibling, peer, neighbor, and schoolmate correlations as indicators of the importance of context for adolescent development. *Demography*, 38, 437-447.
- Durak, E. Ş. ve Fişiloğlu, H. (2007), Film analizi yöntemi ile Virginia Satir Aile Terapisi Yaklaşımı'na bir bakış", *Türk Psikoloji Yazıları*, 10 (20), 43-62.
- Düzce-Çakmak, M. (2017). Kronik rahatsızlıklarının hastaların aile işlevleri ve benlik algıları üzerine etkisi. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Yakın Doğu Üniversitesi.
- Failla, S. ve Jones, L.C. (1991). Families of children with developmental disabilities: An examination of family hardness. *Research in Nursing and Health*, 14, 41-50.
- Glynn, L. M., Davis, E. P., Luby, J. L., Baram, T. Z. ve Sandman, C. A. (2021). A predictable home environment may protect child mental health during the COVID-19 pandemic. *Neurobiology of Stress*, 14, 100291.
- Goodlett, B. D., Trentacosta, C. J., McLearn, C., Crespo, L., Wheeler, R., Williams, A., Chaudhry, K. ve Smith-Darden, J. (2017). Maternal depressive symptoms and at-risk young children's internalizing problems: The moderating role of mothers' positivity. *Merrill-Palmer Quarterly*, 63(1), 77-104.
- Güldü, D. (2010). Erken çocuklukta serebral palsi'li ve otistik çocuk annelerinin ebeveyn stres düzeylerinin yaşam doyumları ile ilişkisinin incelenmesi [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Hoffman, L. W., ve Youngblade, L. M. (1998). Maternal employment, morale and parenting style: Social class comparisons. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 19 (3), 389- 413.
- Iwaniec, D. (1997). Evaluating parent training for emotionally-abusive and neglectful parents: Comparing individual versus individual group intervention. *Research on Social Work Practice*, 7, 329-349.
- Johnson, N. (2015). Maternal psychological maturity, parenting and toddler regulation. [Unpublished Doctorate Dissertations] Macquarie University.
- Johnson, N. ve McMahon, C. (2008). Preschoolers' sleep behaviour: Associations with parental hardness, sleep-related cognitions and bedtime interactions. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 49 (7), 765-773.
- Kaner, S. ve Bayraklı, H. (2010) Aile Yılmazlık Ölçeği: Geliştirilmesi, geçerliği ve güvenilirliği, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 11 (2), 47-62.
- Karal, E. ve Biçer, B. G. (2020). Salgın hastalık döneminde algılanan sosyal desteğin bireylerin psikolojik sağlamlığı üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 129-156.
- Kardum, I., Hudek-Knežević, J. ve Krapić, N. (2012). The structure of hardness, its invariance across gender and relationships with personality traits and mental health outcomes. *Psihologijske teme*, 21(3), 487-507.
- Kobasa, S. C., Maddi, S. R. ve Puccetti, M. C. (1982). Personality and exercise as buffers in the stress illness relationship. *Journal of Behavioral Medicine*, 5, 391-404.
- Kuzucu, Y. (2006). Duyguları fark etmeye ve ifade etmeye yönelik bir psiko- eğitim programının, üniversite öğrencilerinin duygusal farkındalık düzeylerine, duyguları ifade etme eğilimlerine, psikolojik ve öznel iyi oluşlarına etkisi. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kim, I., Dababnah, S. ve Lee, J. (2020). The influence of race and ethnicity on the relationship between family resilience and parenting stress in caregivers of children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 50(2), 650-658.
- Leipold, B., Greve, W. (2009). Resilience: A conceptual bridge between coping and development. *European Psychologist*, 14 (1), 40-50.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D. ve Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71 (3), 543-562.
- Mackay, R. (2003). Family resilience and good child outcomes: An overview of the research literature. *Social Policy Journal of New Zealand*, 98-118.
- Masten, A. S. (2018). Resilience theory and research on children and families: Past, present, and promise. *Journal of Family Theory & Review*, 10(1), 12-31.
- McCubbin, H. I. ve McCubbin, M. A. (1988). Typologies of resilient families: Emerging roles of social class and ethnicity. *Family relations*, 247-254.
- McCubbin, M. A. ve McCubbin, H. I. (1996). Resiliency in families: A conceptual model of family adjustment and adaptation in response to stress and crises. İçinde H. I. McCubbin, A. I. Thompson ve M. A. McCubbin (Edt.), *Family assessment: Resiliency, coping and adaptation inventories for research and practice içinde* (s. 1-64). University of Wisconsin Publishers.
- Mullin, W. J. ve Arce, M. (2008). Resilience of families living in poverty. *Journal of Family Social Work*, 11(4), 424-440.
- Ochsner, K. N. ve Gross, J. J. (2005). Cognitive emotion regulation insights from social cognitive and affective neuroscience. *Current Directions in Psychological Science* April 2008
- Orthner, D.K., Jones-Sanpei, H. ve Williamson, S. (2004). The resilience and strengths of lowincome families. *Family Relations*, 53, 159-167.
- Patterson, J. M. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and Family*, 64, 349-360.
- Plumb, J. C. (2011). The impact of social support and family resilience on parental stress in families with a child diagnosed with an autism spectrum disorder. [Unpublished doctoral dissertation] University of Pennsylvania.
- Reger, M.A., Stanley, I.H. ve Joiner, T.E. (2020). Suicide mortality and coronavirus disease 2019- Perfect Storm? *JAMA Psychiatry*. 77(11), 1093-1094.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcements. *Psychology Monographs*, 80, 1-28.
- Santrock, J. W. (2012). *Topical life span development*. McGraw-Hill.
- Satir, V. (2001). İnsan yaratmak: Aile terapisinin başyapıtı. S. Yeniçeri, (Çev.). Beyaz Yayınları.
- Smith, E. (2017). The role of parental self-efficacy, hardness, parenting stress in predicting parenting behaviors. [Unpublished Doctoral Dissertation]. University of Southern.
- Suzuki, K., Hiratani, M., Mizukoshi, N., Hayashi, T. ve Inagaki, M. (2018). Family resilience elements alleviate the relationship between maternal psychological distress and the severity of children's developmental disorders. *Research in Developmental Disabilities*, 83, 91-98.
- Şahin, N. H., Basım, H. N. ve Çetin, F. (2009). Kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarında kendilik algısı ve kontrol odağı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(2), 153-163.
- Walsh, F. (2002). A family resilience framework: Innovative practice applications. *Family Relations*, 51(2), 130-137.

Walsh, F. (2016). Family resilience: A developmental systems framework. *European Journal of Developmental Psychology*, 13(3), 313-324.

Walsh, F. (2020). Loss and resilience in the time of COVID- 19: Meaning making, hope, and transcendence. *Family Process*, 59(3), 898-911.

Werner, E. E. (1996). Vulnerable but invincible: High risk children from birth to adulthood. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 5(1), 47-51.

Xiao, H., Zhang, Y., Kong, D., Li, S. ve Yang, N. (2020). The effects of social support on sleep quality of medical staff treating patients with coronavirus disease 2019 (COVID-19) in January and February 2020 in China. *Medical Science Monitor*. e923549, 26.

Terzi, Ş. (2006). Kendini Toparlama Gücü Ölçeği'nin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(26), 77- 86.

Thunstörn, L., Newbold, S., Finnoff, D. Ashworth, M. ve Shogren, J. (2020). The benefits and costs of using social distancing to flatten the curve for COVIS-19. *Journal of Benefit-Cost Analysis*, 11, 2, 179-195.